

Texty vesničanů

ROMAN DOUŠEK

O textech vesničanů

Texty vesničanů „jsou myšleny [ty předmoderní texty], které byly po obsahové stránce dílem vesničanů a zároveň vznikaly jejich rukou i z jejich vůle“.¹ Vymezení takové skupiny pramenů nám umožňuje uvažovat v jednom celku různorodé texty, jejichž původce lze hledat v jedné – pochopitelně těžce vymezitelné – sociální skupině, a které spojuje rozmanité funkční využití ze strany příslušníků této sociální skupiny, a to ať již vznikaly tyto texty jako autorské, opisováním či upravováním.

Z celé této skupiny textů byly tradičně vyzdvihovány tzv. písmácké zápisy. Tento pojem byl původně vztahován k letopisným zápisům vesničanů – textům, které byly strukturovány podle jednotlivých let, k nimž se různorodé zápisy vztahovaly (typické např. pro nejklassičtější české písmácké texty – Františka Vaváka a Josefa Dlaska). Jak vyplývá z jejich označení, jejich původ byl připisován, tzv. písmákům. Tento termín v romanticko-evangelických intencích označoval venkovského člověka hloubajícího nad Písmem (svatým). Vazba této konstruované skupiny venkovských obyvatel k takovým textům však není zřejmá, z tohoto důvodu se o nich později začalo hovořit jako o dílech lidového kronikářství.² Nicméně termín „písmácké zápisy“ zůstal po dlouhou dobu v odborných i laických kruzích platným, zejména s ohledem na jeho tradiční používání i chápání obsahu, i když dobovou reflexi společnosti a náboženství, jak by mělo vyplývat z jejich označení, v drtivé většině těchto zápisů nenalezneme.

Zápisy letopisného charakteru však nejsou jedinými texty vznikajícími ve venkovském prostředí. Záhy začala být ze strany českých společenských věd věnována pozornost také hospodářským zápisům vesničanů, jejich písňové tvorbě (bratři Volní) aj. Právě narůstající zájem o jiné druhy textů vesničanů vedle zmíněného termínového materiálu způsobil, že i přes dynamické chápání obsahu pojmu písmácké zápisy se tento termín překonal, což vedlo k hledání jiného zastřešujícího pojmu. Akcentování jedné funkce části námi uvažovaných textů

1 Doušek, Roman: *Etnologický výzkum tradičního stavitelství*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 65.

2 Tím nemá být snižována nepochybná politická motivace tohoto terminologického posunu. Jejimi propagátory byli totiž Antonín Robek s Otakarem Nahodilem, pro něž byla vazba těchto jimi vyzdvihovaných děl ke skupině autorů nábožensky hloubajících jako pro vědecké ateisty zcela nepřipustná.

Kdiz Jan Neptouze tak.
Zabowi zavinani nequwiz zgaru
awobte grojuh Nequwiz anagad-
zimske staty rezimur tofan bor
Malo tak kuzdi ezlowey se Ma
si wofregat zagro Mlawis lot
amto huz se zystara tak si
Nequwiz iwakrat wofregat tak
wlimr nariva wli Neptowi
ze fan zli a wobri si zli fan
Mowri anquwobte wovri zilih
tofan wobri Mag wofte welan
amto nazlanclan Matraney
Wiz ze gndna wovri wovri Zab-
wifan Neptowey Wiz fan at
wolik wovromat; Zabwifan
Wof wovri wov huz zniw huz
wovla zlika amto wovri

Vedle obecně známých a edičně publikovaných popisů válečných let počátku 19. století obsahují zápisy Jana Čupíka (1765–1831) také mnohé lékařské předpisy. Státní okresní archiv Blansko, fond Archiv městečka Olešnice, inv. č. 109.

vedla k zavedení pojmu památečné zápisy.³ V našem případě – zohledňující vedle textů památečního charakteru (zápisy událostí apod.) i jiné texty (např. lékařské a magické postupy) – hovoříme o textech vesničanů. Při těchto úvahách musíme navíc mít na zřeteli nejen skutečnost, že vesničané psali a opisovali texty, které pro ně měly jistý význam, ale také to, že většina těchto textů nebyla obsahově, a tedy ani významově jednotná. Často jedinou společnou obsahovou charakteristikou těchto textů tak zůstává jejich různorodost – zápisy o drahotě a ochraně domu proti ohni střídaly údaje o narození dětí v rodině i úmrtích, informace o vydaných patentech či soupisy škod, které ve vesnici způsobilo procházející nepřátelské vojsko atp.

Obecně můžeme konstatovat, že tyto texty naplňovaly konkrétní potřeby vesničanů. Nejobvykleji se jednalo o historické záznamy (události života jedince, rodiny, vesnice, širšího okolí či celé země) a o ekonomické záznamy (ceny komodit, vydání původce zápisu, výsledky hospodaření, soupisy majetku). Také religiozita jedince stála za mnohými zápisy (modlitby, kázání, obecně různorodé náboženské texty), stejně jako edukace (počtářské tabulky, opisy písem, lékařské a magické předpisy).

Již z takového obsahového přiblížení textů vesničanů vyplývá, že některé z nich, resp. jejich části, vznikaly na vesnici jako původní – tzv. klasické písmácké texty (zápisy kronikářského charakteru) a hospodářské zápisy. Jiné byly opisovány, resp. upravovány – některé religiózní, magické a lékařské (zvěrolékařské) texty – ochranné modlitby či zařikávání, náboženské texty, modlitby, kázání, kramářské písně aj. V této souvislosti je nutné upozornit na skutečnost, že tyto opisované texty jsou pro studium kultury venkova stejně důležité jako texty původní, neboť mohou odhalovat jejich osvojování z městského a církevního prostředí, případnou transformaci jejich obsahů i formy, spojenou s tímto procesem, není nutno připomínat.

Tím se dostáváme k etnologii již od konce 19. století reflektované skupině rukopisných modlitebních knížek, které vznikaly na vesnici. Jsou psané z vůle původce, jednalo se často o způsob přivýdělní některých venkovských učitelů. Odhlédnuto od jejich výzdoby písemné formy se jedná v celém objemu těchto textů o opisy z modlitebních knih bez jakéhokoliv autorského vkladu tvůrců. Pochopitelně původci těchto rukopisů nám výběrem jednotlivých modliteb i jejich skladbou prozrazují mnohé o dobové kultuře, a to zejména religiozitě – festivitě, která se v textech zrcadlí, o oblíbě světců, díky výzdobě o popularitě poutních míst apod. Zda rukopisné modlitební knížky uvažovat jako součást konstruované skupiny textů vesničanů, či nikoliv, však zůstává otázkou. Obdobným způsobem

3 Drápala, Daniel: *Kronikáři malých lidských dějin*. In: Museum Vivum III. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007, s. 32.

nemuselo docházet k opisování pouze z modlitebních knih, ale také (z) jiných textů, resp. tisků.⁴ Původ mnoha částí textů vesničanů ale také osciloval mezi těmito krajními možnostmi – množství textů z jiného sociálního prostředí bylo upravováno, jiné texty vznikaly pod přímým vlivem městských či církevních textů.

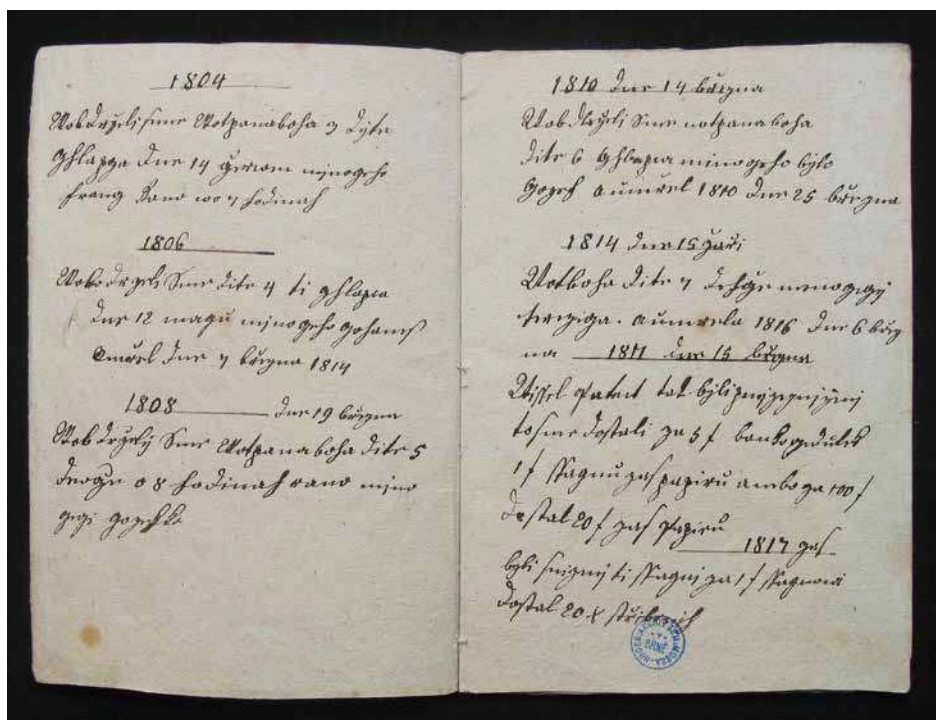
S texty vesničanů se v českém prostředí začínáme častěji setkávat v průběhu druhé poloviny 18. století. Kvantita těchto textů zejména ekonomického charakteru, která pochází z druhé poloviny 19. století, by neměla být překážkou tomu, abychom je do této skupiny zahrnovali. Přelom 19. a 20. století představuje a bude představovat jistý zlom. Jednak 20. století již nebývá spojováno s představou kompaktního tradičního venkova (což je typické pro 19. století), jednak obdobné prameny z tohoto století nejsou příliš podchyceny archivní správou ČR a v archivních fondech ani muzejních sbírkách se příliš nenacházejí. Pokud ano, nemusí být vzhledem k nedostatečnému stáří badatelům přístupné, a tak jsou-li etnologií zpracovávány, jedná se pouze o jednotlivé zápisy pocházející ze soukromých sbírek badatelů. Výsledkem je skutečnost, že větší soubor takových textů z minulého století nebyl zkoumán, a tak ani nebyl dosud uvažován jeho vztah k textům vesničanů z 19. století.

V souvislosti s historickým původem textů vesničanů se naskýtá příležitost vymezit tento druh pramenů oproti jinému, podobnému, totiž (městským) kronikám. Ty se totiž v případě malých venkovských městeček svým obsahem mohou blížit zápisům z vesnic: zachycují lokální události, počasí, ale také soupisy škod způsobených procházejícími vojsky apod. Odlišuje je skutečnost, že vznikaly jako oficiální dokumenty a jejich obsah tedy podléhal rozličné kontrole, často explicitně zmiňované. Naopak před texty vesničanů je staví skutečnost, že je máme z českých zemí doložené pro starší období.

Stejně tak se textům vesničanů v mnohém blíží memoáry obyvatel venkova,⁵ které se vymezenému a sledovanému druhu pramenů podobají často svým obsahem, ale také totožným sociálním původem svých autorů. Avšak při kritice a interpretaci těchto retrospektivně psaných pramenů musí mít badatel na zřeteli, že vznikají zpětně se všemi limity lidské paměti. Zároveň však mohou obsahovat životní příběh jejich autora, který jako subjektivní konstrukce odhaluje mnohé o autorově identitě. Na jednu stranu tak jsou tomuto druhu pramenů vlastní jisté limity, na stranu druhou otevírá badatelův jiný interpretační rozměr.

4 Např. *Nový stoletý kalendář od roku 1812 až do 1912 [...] vypsanej v Olešnici od France Anderlika meistra kreičřského v mněsici lednu roku 1839*. Státní okresní archiv Blansko, pobočka Boskovice, fond Archiv městečka Olešnice, inv. č. 725.

5 Jako příklady lze uvést např. Šafránek, Jan: *Z paměti Čeňka Hevery*. Agrární archiv 4, 1917, s. 53–61; Jelínek, Oldřich (ed.): *Paměti Václava Jelínka. Rolníka ve Vojnicích u Libochovic*. Časopis pro dějiny venkova 26, 1939, s. 142–151.

Poznamenání o narozeních dětí Fabiána Sušila, vlevo nahoře záznam o synovi Františkovi (1804–1868). Oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea, sign. A 8359.

Dochovanost a uložení textů vesničanů je rozmanité. Vedle archivů se nacházejí i v muzejních sbírkách. V samotných archívech mohou tvořit samostatný fond, nejčastěji jsou vedeny jako součást archivů obcí, uložených ve státních okresních archívech. Raný zájem o tzv. písmácké texty způsobil, že byly některé z nich publikovány, takže jsou k dispozici i přesto, že originály nejsou v současnosti k nalezení. Při jejich studiu tak musí být věnována pozornost starší literatuře.

Formální a obsahová stránka textů vesničanů

Nejhodnotnější texty vesničanů mají formu sešitů či (často později) svázaných knih. Mohou ale také mít formu vpisků do různých knih. V tento moment opět narážíme na skupinu pramenů, jejíž zařazení mezi texty vesničanů je diskutabilní. Jedná se o krátké zápisy obvykle jednoho charakteru – nejčastěji o jednoduché nikoliv rozvětvené genealogické zápisy, které byly často vpisovány do tištěných knih. Otázkou zůstává, zda délka takových zápisů je může

František Skopalík (1822–1891) v „kroji hanáckém“. Publikováno: Kafka, Josef (red.): Hlavní katalog a průvodce. Praha: Výkonný výbor, 1895, s. 130.

vymezovat oproti jiným textům vesničanů, neboť původce ani určení (funkce) podle výše uvedené definice tak nečiní. S délkou jednotlivých textů pochopitelně přibývala obsahová rozmanitost, která byla nastíněna výše. V každém případě je nutné skupinu textů vesničanů hodnotit pro jejich vysokou vypovídací hodnotu. Nechávejí dobové obyvatele vesnic v jistém smyslu hovořit samotné za sebe, nevznikaly na základě zájmů jiných sociálních skupin. Tento moment představuje nejhodnotnější přednost tohoto druhu pramene.

Využitelnost textů vesničanů v etnologii

Obsahu textů vesničanů byla věnována pozornost již výše s ohledem na potřebu vymezení tohoto druhu pramenů. Konstatována byla různorodost jednotlivých textů a z toho plynoucí určitá nesourodost této skupiny pramenů. Z této skutečnosti také vyplývá obrovská variabilita poznatků, které z nich může etnologie těžit. Jsou to prameny, které mohou osvětlovat dobového člověka a sloužit tedy ke studiu historické společnosti. Takto ve své podstatě k tomuto prameni přistupoval Josef Pekař, který představuje jednoho z prvních významnějších badatelů zabývajících se tímto druhem pramenů. Jako ozvěnu dobového sporu o to, co/kdo hýbe dějinami, kdo/co určuje dějinné procesy – zda jedinec (individualismus), či kolektiv (kolektivismus) – můžeme chápat Pekařův zájem o tzv. písmácké zápisy jako jeden z mála pramenných dokladů vesměs mlčícího kolektivu v jeho mírném příklonu ke kolektivistické pozici. Za vyústění tohoto zájmu můžeme považovat Pekařovy historicko-psychologické studie jednotlivých písmáků jakožto zástupců mas (srov. níže).

Na stranu druhou texty vesničanů obsahují obrovské množství kulturních reálií vesnice 18. a 19. století v celé šíři chápání kultury. Respektující tripartitní dělení kultury, dotýkají se duchovní, sociální i hmotné kultury, jinými slovy pokrývají problematiku náboženství, příbuzenského systému, ekonomiky i politiky dobové vesnice. Jejich nevýhodou často bývá útržkovitost, roztržštěnost. Zmínky v těchto textech se týkají rozmanitých náboženských problematik, mohou obsahovat opisy náboženských, magických, ale také astrologických textů, informace o příbuzenském systému můžeme čerpat z genealogických záznamů, zápisech o křestních darech, ale také ze svatebních smluv, které mohou být jejich součástí. Ekonomika se v těchto textech objevuje v místech zápisů cen komodit, objemů sklizní, realizovaných obchodů (prodej, nákup, nájem, pronájem), ale zejména ve formě zápisů jednotlivých vydání – např. při přestavbách hospodářství,⁶ sou-

6 V tomto místě se texty vesničanů přibližují jinému druhu pramene – tzv. výkazům poručníků. Ty byly vedeny zástupci právoplatných držitelů poddanských hospodářství za jejich neplnoletosti (tzv. sirotčí grunty). Do nich byly zaznamenávány veškeré příjmy i výdaje hospodářství. Jejich objektivitu však nelze přeceňovat. Srov. Křivka, Josef: *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovině 18. století*. Historie a musejnictví 2, 1957, s. 79–94, 301–320.

pisů škod, majetku apod., politika ve formě mnohých zmínek o vrchnostenských a státních nařízeních, odvádění státních odvodů a vrchnostenských úroků, stavení rekrutů a dalších obecních povinnostech, stejně jako z mnohých informací o fungování obce (obecní hromady, přijímání za souseda apod.). Ale ani tím jsme nevyčerpali veškerou zachycovanou problematiku, neboť např. zápisy Františka Skopalíka obsahovaly každodenní program svého autora.⁷

Texty vesničanů však mohou také sloužit k mnohým analýzám. Explicitně uváděné skutečnosti mohou být zasazovány do patřičných kontextů a mohou tak odhalovat myšlenkový svět původců. Takový pokus provedla např. Barbora Mlynaříková,⁸ která analyzovala vybrané texty z hlediska zmiňovaných lokalit za účelem identifikace geografického prostoru obyvatel venkovských městeček. Analyzovat lze ale také tento druh pramenů např. na základě kvantifikací použití vybraných slov – fenoménů, jako např. slova Bůh, Marie, o svým výsledkem potenciálně významných ekonomických analýzách zemědělské činnosti, výrobních či obchodních aktivit nemluvě. Vedle reálií zmíněných v textech vesničanů nás také zajímá způsob psaní, který odhaluje mentální struktury. V této souvislosti stojí za připomenutí, že se v mnohých textech zrcadlí lidová kultura jako specifický způsob čtení (vnímání) rozmanitých textů, již lze odhalovat srovnáváním původních předloh a zápisů vesničanů.

Jako poslední informační rovina textů vesničanů musí být zmíněny zde přítomné reflexe lokálních událostí (dějin) a událostí tzv. velkých dějin (francouzská revoluce, války), stejně jako záznamy o meteorologických (bouře, sucho) či jiných živelných událostech (kobylinky).

Při interpretacích a pramenném vytěžení textů vesničanů si vedle skutečnosti, že není možné vnímat všechny obyvatele vesnice jako homogenní sociální skupinu, musí být badatel vědom toho, že jejich původci často představovali výjimečné osobnosti v rámci venkovských elit. To platí např. o Františku Vavákovi, jehož paměti mohou sice sloužit k výzkumu jeho mentality, avšak tyto výsledky rozhodně nelze vztáhnout na všechny obyvatele vesnice. Obdobně jako excellentní pramen k výzkumu kultury vesnice poloviny 19. století mohou sloužit paměti Františka Skopalíka, avšak tento propagátor technologického i společenského vývoje, spisovatel a poslanec Moravského zemského sněmu i říšského parlamentu rozhodně nepatřil k nejtypičtějším venkovanům soudobé Hané.⁹ Při

7 Fišer, Zdeněk (ed.): *Deníky Františka Skopalíka z let 1847–1851*. Studie Muzea Kroměřížska '92 – '93, s. 131–224.

8 Mlynaříková, Barbora: *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2001.

9 Vedle své píškové a básnišské tvorby přispíval do dobového tisku. Pro etnologii ale vždy zůstane také autorem pramenně bohatého pojednání o kulturních dějinách rodných Záhlinic. Skopalík, František: *Památky obce Záhlinic II. Část topografická*. Brno: Nákladem Fr. Skopalíka v Záhlinicích, 1885. Přehled jeho politické a publikační činnosti, ukázky Skopalíkových rukopisů apod. podává Sobek, František: *František Skopalík*

práci s jeho deníky musíme mít tuto skutečnost neustále na paměti. Jako jiný příklad si můžeme uvést Jana Antonína Prokúpeka, který si vedl během poslední třetiny 19. století podrobné zápisy o svém hospodaření. Avšak J. A. Prokúpek byl znám svým progresivním způsobem zemědělské malovýroby nejen v blízkém okolí, ale také v odborných kruzích, vždyť jeho grunt byl jako ukázkový představen v jubilejní publikaci vydané k padesátému výročí vlády Františka Josefa I.¹⁰ Ostatně také Prokúpek sám byl dopisovatelem mnohých soudobých periodik a pozoruhodnost jeho rukopisného odkazu dokládá posmrtně vydaný text o průběhu, ale také často příčinách změn v hospodaření na vesnici od začátku 19. do začátku 20. století.¹¹ Krom toho byl též politicky činný, vedle starostování se taktéž stal poslancem Českého zemského sněmu.¹² Ohledně jeho výjimečnosti netřeba dodávat více.

Literatura o textech vesničanů

Systematičtější zájem o (písmácké) texty vesničanů se začíná datovat od konce 19. století, kdy se vedle vlastivědných pracovníků o tento druh pramenů začínají zajímat profesionální historikové, ať již z důvodu metodologických (Josef Pekař), či z důvodů systematické přípravy psaní dějin venkovského lidu, jejichž absence byla v této době silně pociťována. Právě tato motivace přivedla k tématu tzv. písmáků Josefa Kalouska, který o nich publikoval v Českém lidu¹³ a vzbudil zájem odborné veřejnosti o v té době nikoliv zcela neznámé paměti Františka Vaváka.¹⁴

Podstatnější však zůstává zájem o tzv. písmácké texty ze strany Josefa Pekaře. Ten napsal na základě v roce 1898 publikovaných Dlaskových pamětí studii, která vyšla v témže roce. Zájem o Dlaska byl u Pekaře podtržen tím, že pocházel z historikova rodného kraje. Jeho studie o Dlaskovi je psána s přihlédnutím ke sporu mezi individualismem a kolektivismem. Pekař nastínil požadavky kolektivistů, aby byla větší pozornost věnována činitelům, „*jako jsou lidové vrstvy,*

(1822–1891). *Jeho život a dílo*. Brno: Nakladatelství Brněnské tiskárny za spolupráce Skopalíkova archivu a musea v Záhlnicích, 1946. V posledních letech se Skopalíkovou osobností, včetně edičního zpřístupňování jeho rukopisů zabývá Zdeněk Fišer. Naposledy, včetně reedice jeho deníků, textů ohledně scelování a zápisů z jeho (náboženských) cest. Fišer, Zdeněk (ed.): *František Skopalík. Život a dílo v dokumentech I*. Brno: Matice moravská, 2011. Plánovány jsou ještě dva svazky výběrových edic Skopalíkových dokumentů.

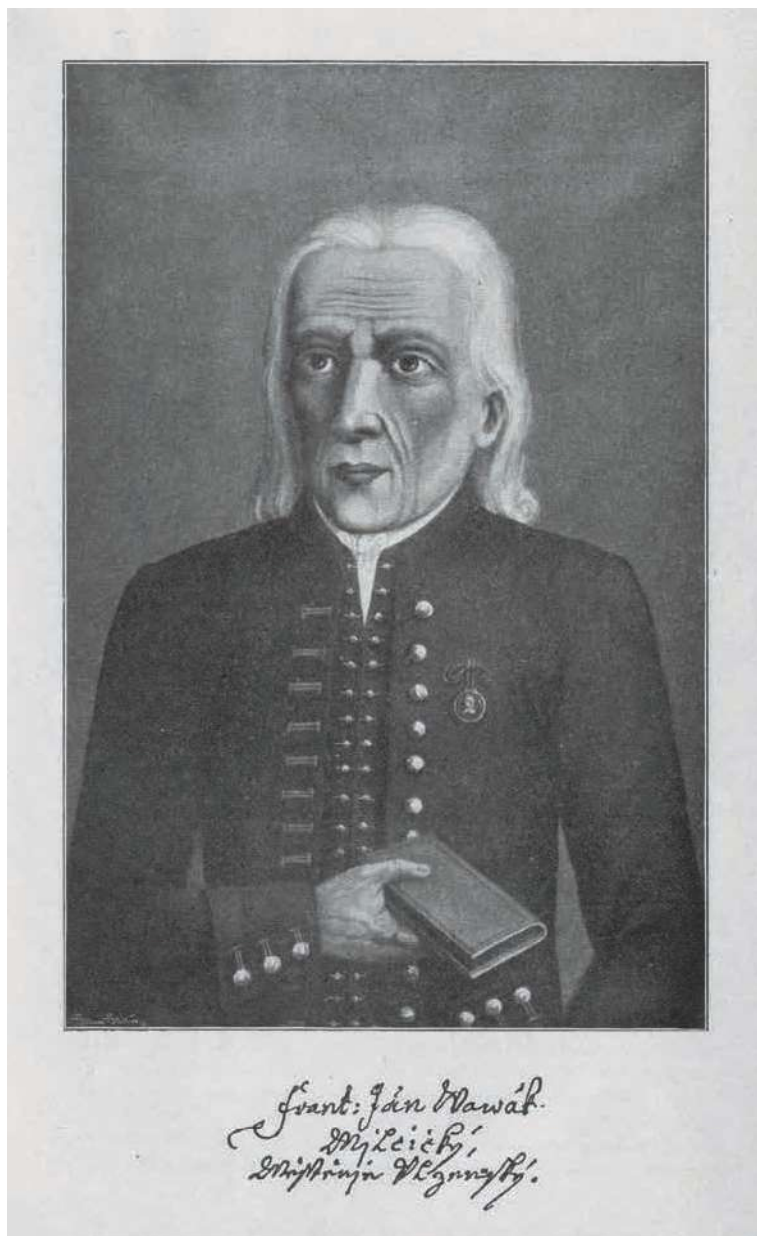
10 Křivka, Josef: *Hospodaření českého sedláka ze středních Čech ve 2. polovině 19. století*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 1994, s. 5–7.

11 Prokúpek, Jan Antonín: *Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích na počátku XIX. a XX. století*. Časopis pro dějiny venkova 18, 1931, s. 21–41. Srov. Nožička, Josef: *Jan Antonín Prokúpek. Apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti*. Praha: Novina, 1939.

12 Prokúpek, Jan Antonín: *Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích na počátku XIX. a XX. století*. Časopis pro dějiny venkova 18, 1931, s. 21.

13 Kalousek, Josef: *Jos. Procházka, příklad českého písmáka 1775–1859*. Český lid 4, 1895, s. 214–221.

14 Týž: *Zpráva o pamětech Františka Vaváka Milčického*. Český časopis historický 8, 1902, s. 194–198. Jejich obecná znalost se nevytratila během celého 19. století. Části z nich byly totiž průběžně publikovány v periodickém tisku. Viz Prokeš, Ladislav: *Frant. Jan Vavák*. Agrární archiv 3, 1916, s. 67.

František J. Vavák (1741–1816), dobový portrét. Publikováno: Skopec, Jindřich (ed.): Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře mlýčického, z let 1770–1816. Knihy první část I. (Rok 1770–1780). Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1907, s. v.

společnost a jejich vlivy, síly a duševní pochody“, neboť „*dějinný vývoj je jen výslednicí vývoje a tendencí velikých mas, tříd a skupin*“ a individuální jednání je jen jejich výrazem.¹⁵

Pekař si v této souvislosti byl vědom limitů studia kolektivních dějinných pochodů, neboť většina pramenů byla produkty individua. Vyhlídky takového studia spatřoval na poli hospodářských dějin a naděje vkládal do národopisu, který nalézal ve fázi sběru a očekával z jeho strany fázi kritiky a třídění pramenů. Z pozic kolektivistického dějepisectví hodnotil také význam Dlaskových pamětí, zejména v souvislosti se skutečností, že se mnoho obdobných pamětí v našem prostředí nedochovalo a ostatně ani nevzniklo.

Pekař svoji úvahu o Dlaskovi končil pozoruhodnou poznámkou vztahující se ke sporu individualismu s kolektivismem: „*uvážíme-li, jak málo se dotklo hnutí roku 1848 právě oné vrstvy, o jejíž emancipaci šlo především [...] pak jsme na okamžik v pokušení věřit, že masy nejsou přece hlavními činiteli dějinnými, nýbrž jen jejich trpným předmětem*“.¹⁶

Od roku 1907 začaly být péčí pražského středoškolského profesora náboženství Jindřicha Skopce vydávány paměti Františka Vaváka. Ačkoliv neutuchající ediční úsilí z let 1907–1938¹⁷ nevedlo ke kýženému cíli a Jindřichu Skopcovi se nepodařilo zpřístupnit celé Vavákovy dílo, jeho práce zůstává největším edičním počinem na poli textů vesničanů a musí dodnes být oceňována i přes skutečnost, že edice nebyla koncipována jako vědecká. Její autor nerespektoval vždy text originálu, do pamětí zasahoval po jazykové stránce, opravoval některé významové nesrovnalosti (někdy na ně jen upozornil v poznámkách), ale hlavně

15 Pekař, Josef. *Úvod*. In: Kutnar, František (ed.): Paměti sedláka Josefa Dlaska. Praha: Melantrich, 1941, s. 5.

16 *Tamtéž*, s. 16.

17 V celkem deseti knihách vydal Vavákovy paměti z let 1770–1816. Skopec, Jindřich (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha první část I. (Rok 1770–1780)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1907; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha první (Rok 1770–1783). Část II. (1781–1783)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1908; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha druhá (Rok 1784–1790). Část I. (1784–1786)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1910; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha druhá (Rok 1784–1790). Část II. (1787–1790)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1912; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha třetí (Rok 1791–1801). Část I. (1791–1794)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1915; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha třetí (Rok 1791–1801). Část II. (1795–1797)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1916; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha třetí (Rok 1791–1801). Část III. (1798–1800)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1918; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha třetí (Rok 1791–1801). Část IV. (Rok 1801 a dodatky)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1924; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha čtvrtá (Rok 1802–1806)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1936; Týž (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816. Kniha pátá (Rok 1807–srpen 1810)*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1938.

zmírňoval ostré až hrubé výroky Vaváka na účet náboženských oponentů – nekatolíků. Na stranu druhou text bohatě doplnil poznámkami, které objasňují mnohé dobové kontexty – ať již se týkají událostí, osobností či reálií. Právě Skopcovova ediční práce podnítila Josefa Pekaře, aby na její výsledky publikoval dvě recenze. První z nich v podstatě představovala medailon našeho nejproslulejšího tzv. písmáka, druhá se proměnila ve Vavákovu historicko-psychologickou studii.¹⁸

Dokončení edičního zpřístupnění Vavákových pamětí čekalo až na počátek 21. století, kdy jeho zápisy z let 1810–1816 vyšly na základě ediční přípravy Stanislavy Jonášové-Hájkové a finalizace Martina Kučery.¹⁹

Vedle Vavákových pamětí byly během prvních čtyř decenií 20. století vydávány také jiné tzv. písmácké zápisy. Na Moravě vynikal takovou ediční činností kolektiv okolo časopisu Selský archiv – vybrané, zde publikované zápisy vyšly taktéž samostatně.²⁰ Avšak činné byly v tomto směru i autorské kolektivy jiných periodik, ať již odborného, či regionálního zaměření – např. Od Horácka k Podyjí. V této době badatelé také rozšířili svůj zájem na zápisy hospodářského charakteru, i když nikoliv analyticky, nýbrž pouze publikováním vybraných částí takových textů.²¹ Bohužel pravdou zůstává, že některé texty byly v této době publikovány ve formě, která nedovoluje rozlišit, kdy editor text cituje a kdy popisuje jeho obsah.

Posledním významným počinem při práci s tímto druhem pramenů v první polovině 20. století bylo nové vydání Dlaskových pamětí, které v roce 1941 připravil František Kutnar.²² Do edice zařadil i studii o Dlaskovi Josefa Pekaře přeloženou do češtiny²³ a knihu opatřil vlastním úvodem. Kutnarovo vydání oproti prvnímu vyniká především díky tomu, že na rozdíl od Vaňka neupravoval Dlaskovu češtinu a publikoval všechny záznamy – Vaněk vynechal údaje o cenách a jiné hospodářské zápisy. Ve stejném roce také Kutnarovi vyšla monografie o Františku Vavákovi.²⁴

18 Pekař, Josef: *Paměti Frant. J. Vaváka z let 1770–1816. Vydal J. Skopec. I/1. (Praha 1907). Český časopis historický* 13, 1907, s. 434–439; Týž: *Vaváka Fr. J. Paměti I–III. Vydal J. Skopec. (Praha 1908–15). Český časopis historický* 22, 1916, s. 192–216. Publikováno též jako Týž: *Paměti Františka Jana Vaváka*. In: Týž: *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 314–356.

19 Jonášová-Hájková, Stanislava – Kučera, Martin (eds.): *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha VI–VII (1810–1816)*. Praha: Karolinum, 2009.

20 *Paměti starých písmáků moravských. Soustavné vydání starých moravských kronik rodinných, obecních atd. I. svazek*. Velké Meziříčí: Selský archiv [1913].

21 Např. Tomiček, Ant[onín]: *Hospodářství na selském gruntě na Litomyšlsku v letech 1701–1720*. Český lid 31, 1931, s. 305–314.

22 Kutnar, František (ed): *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha: Melantrich, 1941.

23 Dostupnější jako Pekař, Josef: *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. In: Týž: *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 365–375.

24 Kutnar, František: *František Jan Vavák*. Praha: Českomoravský kompas, 1941.

Problematika tzv. písmáků ale Františka Kutnara zajímala i nadále. V rámci jeho výzkumu mu šlo o poznání lidové mentality, jejích forem a projevů v konkrétní historické situaci, přičemž se zaměřil zejména na dobu osvícení a obrození. Výsledky tohoto studia, pro něž využíval textů vesničanů jako pramenů, shrnul v práci *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*.²⁵ Ve své práci chápal společnost jako organizovaný celek, strukturu. Lid jako sociální skupina pro něj představoval typ. U částí společnosti jej pak nejvíce zajímala jejich interakce. Vyzdvihoval strukturálně funkční přístup – Kutnarovi šlo o „*ráz a způsob přeměny v povaze, hodnotě a úkolu jednotlivých přejatých statků cizích a složek, o to, jak určitý statek či znak byl v nové společenské a myšlenkové struktuře [...] přeměněn v celku i v částech, v jejich funkcích, jak byl zpracován, přizpůsoben a přivlastněn, takže se stal integrální částí hmotného nebo duchovního bohatství lidu*“.²⁶ Odtud pramenil Kutnarův zájem o problematiku, která se zrcadlila v tematických cílech této práce: V první se zabýval tím, jak na lid nahlížely ostatní vrstvy společnosti, druhou část naplnily sondy do lidového politického a sociálního myšlení (problematika ohlasu a změny ve vrstvách lidu vyvolaných politickými událostmi). Třetí tematický celek Kutnar věnoval českým blouznivcům a osvětlil povahu a podstatu jejich náboženských a sociálních myšlenek.

Pokus ze strany české etnologie o vyrovnání se s problematikou vesnických letopisných zápisů na obecnější úrovni přinesla až druhá polovina 20. století, kdy se Otakar Nahodil spolu s Antonínem Robkem,²⁷ zcela v intencích politického marxismu konce 50. let minulého století, snažili tzv. lidové kroniky materiálově vyčerpát. Práci strukturovali podle vybraných témat. Nejprve excerpovali z pramenů problematiku přírodních katastrof. Následně obrátili svůj zájem na proti-feudální hnutí a ideologii. Zde nejmarkantněji politickou rétorikou rozvolňovali vazbu svého textu na pramennou základnu, z níž byly využitelné pouze osamocené nářky některých autorů kronik nad výší roboty. V téže politické linii se nesl jejich zájem i o válku a její odraz v lidových kronikách. Kapitola o „*tradičních obyčejích a pověrách*“ díky jejich širokému chápání pojmu pověra, do něž zahrnovali i projevy religiozity, osciluje od sociálních zvyklostí, přes léčitelství až ke kultům a zmínekám o nich ve sledovaném druhu pramene, přičemž text spíše než pramenné interpretace opět tvoří ideologické floskule. Následně oba autoři v samostatných kapitolách obrátili pozornost ke kronikářským reflexím roku 1848, politickému hnutí rolnictva druhé poloviny 19. století, aby se konečně v několika závěrečných kapitolách pokusili vyrovnat s fenoménem dělnického

25 Kutnar, František: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha: Historický klub, 1948.

26 *Tamtéž*, s. 11.

27 Nahodil, Otakar – Robek, Antonín: *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960.

kronikářství. Antonín Robek se tematice tzv. lidových kronikářů věnoval i nadále. Během 70. let minulého století edičně publikoval pozoruhodné množství textů pocházejících ze středních, východních a severních Čech.²⁸

Poprvé se hospodářské záznamy vesničanů dočkaly svého analytického vytěžení až snahou agrární historiografie, která je zařadila do rozmanité skupiny pramenů, na jejichž základě studovala výsledky hospodaření poddaných. Josef Křivka tak např. podrobně analyzoval výsledky rostlinné výroby Jana Antonína Prokúпка z Kutlíř na Kolínsku z let 1857–1899.²⁹

Extenzivněji se k tematice vesnických kronikářů etnologie navrátila monotematickou konferencí v roce 2007, jejíž výstupy byly téhož roku publikovány,³⁰ a pramenným vytěžením zejména hospodářských zápisů Ondřeje Kanýza (1694–1761).³¹ V současnosti se také tohoto druhu pramene dotknula mohutná ediční činnost, která neustále objevuje pro širší odbornou veřejnost ne zcela známé texty.³² Edice ale nepředstavují jedinou užitečnou pomůcku pro studium textů vesničanů. Vedle oborových bibliografií má badatel k dispozici také dílčí specializované soupisy – ať již publikovaných,³³ či nepublikovaných textů vesničanů.³⁴

28 Robek, Antonín (ed.): *Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, 1974; Týž (ed.): *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku I*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, 1976; Týž (ed.): *Lidové kronikářství na Poděbradsku*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, 1978; Týž (ed.): *Lidové kronikářství na Lounsku*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, 1979; Týž (ed.): *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku II*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, 1979.

29 Křivka, Josef: *Hospodaření českého sedláka ze středních Čech ve 2. polovině 19. století*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR, 1994.

30 Konference i samotný sborník poukázaly na různorodost textů vesničanů a pamětních zápisů, jimž etnologie ale také historiografie v současnosti věnují pozornost. *Museum Vivum III. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.

31 Doušek, Roman: *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761). Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

32 Např. pro etnologii přínosně neselektivním způsobem byly publikovány různorodé zápisy pelhřimovských měšťanů (události, písně, zaklínání počasí aj.). Martínková, Lenka (ed.): *Paměti pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století. Filip Ignác Dremsa & Antonín Štěpán*. Pelhřimov: Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Pelhřimově, 2005. Nově je věnována pozornost také německému prostředí – konkrétně horního města Krupky v severních Čechách. Kilián, Jan (ed.): *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*. Teplice – Dolní Břežany: Regionální muzeum v Teplících – Scriptorium, 2013.

33 Hosák, Ladislav: *Soupis publikovaných moravských kronik (do r. 1848)*. In: Klik, Josef – Špět, Jiří (reds.): *Acta regionalia. Sborník vlastivědných prací*. Praha: [Společnost přátel starožitností], 1965, s. 91–97.

34 Soupisy vznikající v Čechách ukazují, že takovýchto pramenů by se mohlo také v moravských sbírkách nacházet více, než je dosud známo. Linda, Jaromír – Stich, Alexandr – Fidlerová, Alena – Šulcková, Martina (eds.): *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I/1–2*. Praha: Karolinum, 2003; Fidlerová, Alena – Bekešová, Martina (eds.): *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. II/1–2*. Praha: Karolinum, 2007.

Transliterace zápisu objemu zasetého, sklizeného a vyláčeného obilí a luštěnin Ondřejem Kanýzem v zemědělském roce 1748/1749

Státní okresní archiv Blansko, pobočka Boskovice, fond Archiv obce Sebranice, inv. č. 12. *Kronika rychtáře Ondřeje Kanýza se zápisy pokračovatelů.*

<i>Roku 1748 wiseto na zimu a 1749 na garze a užitku w czas zny totižto</i>	<i>wiseto</i>		<i>naklize-no</i>		<i>namlacze-no</i>	
	[měřic]	[achtelů]	[kop]	[snopů]	[měřic]	[achtelů]
<i>u ribnika pssinicze po Martina Binky pssinicze</i>	3	4 4	8	17 52		
<i>žita S[umm]a</i>	4		9	9	33	3
<i>u ribnika po</i>	1		1	31		
<i>za owozem po</i>	1	2	1	38		
<i>za zahradu do hohora</i>	1	4 ½	2	29		
<i>na wohle[?] na Hawlowo</i>		3		33		
<i>na Pablovu Na Horkach</i>		4		39		
<i>Summa</i>	4	5 ½	6	50	25	6
<i>Roku 1749 gar[n]iho totiž geczmenie</i>						
<i>u cestj Chlumske po hrussku</i>	1		1	14		
<i>ittem za czestu Chlumskau</i>	1			56		
<i>S[umm]a hrachu</i>	2		2	10	10	5
<i>od czestj Cklumske po kameniczu</i>	1		1	57	4	2
<i>owsa</i>						
<i>od hrussky po kopecz</i>	1	4				
<i>za czestau Chlumkau s przedu a odzadu mimo geczm[en]ie</i>		7				
<i>S[umm]a czuczky</i>	2	3	1	27	12	4
<i>pod Chlomky</i>		7	2		3	4
<i>Summa</i>	13	7 ½	23	33	90	

Transkripce zápisu Filipa Mazala k roku 1754

Publikováno: Bátěk, J. (ed.): *Paměti písmáka Filipa Mazala z Dubu*. Selský archiv 6, 1907, s. 147.

„ 1754. bylo publicirováno skrze patenty, aby žádné muziky v kostelích nedržely, ani hrající housle, ani trouby dokonce. Toho roku 13. Juli na sv. Martina kroupy potlúkly na Dubským a Nenakonským polu.“*

Transkripce zápisu Františka Vaváka k roku 1777

Publikováno: Skopec, Jindřich (ed.): *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1770–1816*. Knihy první část I. (Rok 1770–1780). Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého 1907, s. 91.

„Dne 30. prosince stalo se v městečku Nehvizdech, že tam jedna žena, podruhně, manželka nějakého podruha, přjmím Zemánka, děvče mrtvé porodila, kteréžto sice všecky oudy dobře zformované mělo, ale na hlavě vynacházela se podivná zrostlina, na kterou jak kdo popatřil, hned ji ku podobenství a formě těch nynějších vysokých čepců, jež paní nosí, býti pravil. Slyšel jsem od lidí, již tam odtud buli, že tak podivně to zformováno bylo, nejináč než jako ty čepce, ano i ty mašličky po stranách a na čele ze se velmi [z]řetelně a podobně předočňovaly. Dítě to do Prahy do veliké Karlové kolleje, což vůbec Karolín slove, posláno bylo.

Toto ještě o těch čepcích přidám, že mnohé paní a panské panny více než půl lokte výšky na hlavě to mají, tak že jdouce do dveří shýbat se musejí, ano již ani nynější granatýrské čepice tak vysoké nejsou, ač sice jim obyčejně říkají ‚granatýrské čepice‘. Ten příběh ačkoliv jest nyní, když já toto píši, dalece rozhlášený, však prospívá tolik, co ten sedlák v Jerusalemě.“

Transkripce zápisu denních aktivit Františka Skopalíka zaznamenaných v jeho denících k 10. březnu 1847

Publikováno: Fišer, Zbyněk (ed.): *Deníky Františka Skopalíka z let 1847–1851*. Studie Muzea Kroměřížska '92–'93, s. 149.

„10ho. Středa: O 5 h jsem vstal. Dopoledna jsem nakládal hnůj doma. Odpoledne jsem cestoval do Holešova na jarmark, kdež jsem měl milost navštívit tamní chrám Páně. Kúpil jsem 2 knihy Ouplný kř. Kat. od M. Haubra. Večer zábava má v tej knize. 9 h na odpočinutí.

Pověří: Silno zima, polojasno, sněživé prášenice větrem púlnočním.“